

УДК 347.64:37.013:322(477)(075.8)+327(4):94(477):23/29 XIV-XVII ст.

UDC 347.64:37.013:322(477)(075.8)+327(4):94(477):23/29 XIV-XVII ст.

DOI: [10.31475/ped.dys.2023.34.05](https://doi.org/10.31475/ped.dys.2023.34.05)

АНАТОЛІЙ СКРИПНИК,

доктор історичних наук, доцент,

(Україна, Кам'янець-Подільський,

Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти

«Кам'янець-Подільський державний інститут», вул. Годованця, 13)

ANATOLI SKRYPNYK,

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

(Ukraine, Kamianets-Podilskiy,

Educational and Rehabilitation Institute of Higher Education

«Kamianets-Podilskiy State Institute», Hodovantsia St., 13)

ORCID: [0000-0002-3812-918X](https://orcid.org/0000-0002-3812-918X)

ГЕННАДІЙ КУЧЕРОВ,

кандидат історичних наук

(Україна, Кам'янець-Подільський,

Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти

«Кам'янець-Подільський державний інститут», вул. Годованця, 13)

HENNADI KUCHEROV,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

(Ukraine, Kamianets-Podilskiy,

Educational and Rehabilitation Institute of Higher Education

«Kamianets-Podilskiy State Institute», Hodovantsia St., 13)

ORCID: [0000-0002-7979-0855](https://orcid.org/0000-0002-7979-0855)

Еволюція системи піклування в Україні в контексті розвитку освіти та релігії у XIV-XVII ст.

Evolution of Custody System in Ukraine within the Development of Education and Religion in 14-17th Century

У статті висвітлено новий етап еволюціонування соціального піклування через призму стану органів державного управління, освіти та релігійних установ як значущих складників поступового розвитку інклюзії, появи та зміцнення наукових засад та досвіду практичної роботи у цій справі. Показані базові елементи стану життєдіяльності мешканців українських земель, боротьба за нівелювання релігійної схоластики і забобон, роль особистостей у цих процесах. Окреслено періоди становлення нових державних утворень на території України, роль, місце та повноваження владних інституцій та органів самоврядування і, як наслідок, факти створення спеціалізованих закладів та установ. Доведено, що зростання ролі суспільства та розуміння людиною важливості піклування про нужденних вилилося у створення й утримання шляхом владної підтримки, а згодом і благодійності та меценатства, мережі лікувально-реабілітаційних та навчальних закладів. Саме вони стали міцним підґрунтям утвердження гуманістичних ідей на українських землях на початку Нового часу.

Ключові слова: Середньовіччя, Новий час, українські землі, освіта, релігія, соціальне піклування, братські школи.

The paper presents a new stage of social custody evolution where organs of state management, educational and religious institutions performed a crucial role in the gradual development of inclusion and demonstrated results of practical experience in the problem. The author explicates basic elements of life conditions of the people living on the Ukrainian territories, their struggle for the religious scholasticism and superstitions, role of a personality in these processes. The paper shows the period of new state authorities formation, activities of municipal bodies and, as a result, foundation of specialized organs and institutions. Increase of social influence and understanding the necessity of custody resulted in formation and state maintenance of a chain of rehabilitation and educational establishments. They served the basis of the spread of the humanitarian ideas on the Ukrainian territories in the early period of the New Time. **Introduction.** Importance of taking inclusion into account for the sustainable development of society has been the point for consideration for several centuries. The concept of custody

has acquired broad application in such spheres as education, economics, legislation, politics, psychology, social processes due to the vast heritage of the previous generations. It becomes more important on the background of integration of the Ukrainian territories into the general European area which resulted in acquiring new experience and formation of new traditions concerning social custody, gradual variation of social basis and service. **Objectives of the research.** The paper seeks to objectively analyse the phenomenon of inclusion in its source as an important component of the social life of Europe in the 14-17th cent. The interpretation of historic evolution and state influence on the social treatment of the disabled should represent unbiased situation of the described period. The research aims at stating definite chronological stages, geographical boundaries and logical consequence of the demolishing of the social constraints and inclusion of new strata of population into the life of community. It helps to classify a set of directions which inclusion processes used to follow in New Time on the territory of Ukraine. **Methods.** The contemporary Ukrainian theory of education follows unbiased and objective principles of the study of history of education and rejects the former Soviet-Russian doctrines and stereotypes. The independent, original and well-grounded approaches are developing in the research of the historic past devoid of myths and falsifications. The scholarly attention is more often concentrated on the research conducted by the European scholars as well as the positive experience of upbringing of young generation. The present study considers both classical and recent research and publications in order to achieve the objectives and verified results. **Results.** The research shows that custody system in Ukraine has a long and rich history arising from the social and state conditions of each historic period. What this aspect was much influenced on was the introduction of Magdeburg Law spread to numerous Ukrainian cities and towns, religious impact and activity of the catholic priests, development and spread of education, especially universities, enhancement of trade and other relations.

The research shows that termination of Ukrainian states in the 14th cent. did not influence significantly on the social custody in the society. Further development of state management, social and political transformations of the 16th cent. enabled new directions of inclusion to appear. The earliest educational establishments, Catholic church and religious schools, social institutions and organizations provided wide experience of custody. The schools of training of professional caretakers were founded and functioned successfully.

It used to be widely practiced when differently abled people stayed at the monasteries. They become the institutions equipped with the proper housing, material resources and practical experience for treating the disabled.

Conclusions. The history of custody on the territory of Ukraine reflects the state transformations resulting in the influence on social structures and particularly the life of certain strata. The system of custody during its formation and improvement went through different stages, from recognition of differently abled people as members of the community to their inclusion into activities. It valued ideas of the Renaissance period, abounds in names of national scholars and humanists, evolution of community attitudes towards the disabled and the poor.

Keywords: *Kyiv State, social care, humanism, asylums, disabled, custody.*

Вступ / Introduction. У країнах Заходу в другій половині ХХ ст. набрав силу рух, направлений на формування децю нового елементу соціуму особливого типу – інклюзивного. Він відрізнявся відкиданням будь-яких обмежень за гендерною, національною, расовою, соціальною, віковою та іншими ознаками із одночасним забезпеченням рівних можливостей для усіх верств населення у правовому, економічному, соціальному, інформаційному, інфраструктурному та інших вимірах. Такі процеси були б неможливі без психологічної і моральної готовності більшої частини суспільства до необхідності активного включення осіб з особливими потребами в різноманітні соціальні групи як рівноправних учасників.

Однак потрібно брати до уваги, що усвідомлення важливості дотримання умов інклюзивності для сталого розвитку суспільства відбувалося впродовж декількох століть. Загальне поняття соціального піклування набуло широкого застосування у сфері освіти, економіки, права, політики, психології, соціальних процесів завдяки історичному досвіду попередніх поколінь.

На особливу увагу заслуговує період доби пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу. Сучасний історичний погляд на цей період має на меті об'єктивне дослідження вищезгаданих процесів у контексті інтегрування українських земель до тогочасного загальноєвропейського простору. Він характерний набуттям досвіду та становленням традицій та поглядів на питання (проблеми) соціального піклування, поступовим розширенням та урізноманітненням соціальної бази та переліку послуг.

Мета та завдання / Aim and Tasks. **Мета дослідження:** виходячи із викладених міркувань, у статті здійснено спробу аналізу феномену зародків інклюзії як важливого складника у суспільному просторі Східної Європи у XIV–XVII ст. Саме вивчення і розуміння історичної

динаміки та державницького впливу на становище нужденних у соціумі є ключем до створення неупередженої картини подій і явищ того часу.

Об'єктивне наукове студіювання процесів руйнації соціальних обмежень, поступового доступу та включення нових верств населення до тодішнього соціуму дозволяє окреслити певні хронологічні етапи, географічні межі та історичну логіку, а кінцевою метою є доведення існування низки векторів розвитку інклюзивних процесів у Новий час на території України.

Результати / Results. Сучасна українська педагогічна наука дотримується принципів вивчення історії освіти, що відкидають радянсько-російські догми та стереотипи. Створюється власне, об'єктивне і незаангажоване бачення нашого історичного минулого без міфів і фальсифікацій. Водночас увага зосереджується на наукових здобутках європейських учених та позитивному досвіді виховання підростаючого покоління.

Зважаючи на тему дослідження, необхідно зазначити, що впродовж останнього десятиріччя з'явилася низка фахових публікацій, у яких висвітлено стан та розвиток освіти в Україні у XIV–XVII ст. Проблематика соціального піклування та навчання дітей з різноманітними відхиленнями представлена у працях В. Кравця, В. Боднаря, В. Золотоверха, О. Кваса, В. Синьова, В. Тищенко, О. Палилюк. Автори, використовуючи історичні джерела, матеріали попередніх дослідників, показали намагання тодішніх передових представників суспільства створити певну систему навчання і виховання як невід'ємного елемента соціального устрою.

Державницький аспект висвітлений у праці Т. Гошко, де стан освіти і соціальної опіки перебував у прямій залежності від економічних чинників розвитку українських міст та їх громад. Зміна формату міського врядування зумовила створення достатньо міцних соціальних груп, а й давала можливість їх представникам створювати і вдосконалювати власні заклади соціальної опіки.

Історію діяльності чернечих орденів, появи братських шкіл, а згодом і вищих навчальних закладів, які безперечно сприяли піднесенню освіти, науки та культурного рівня українців, знаходимо у працях Г. Навольської, В. Менька, О. Гаврилова, Ю. Мицика, де показано поступ цих процесів та роль особистості у складній справі піднесення навчальних установ на українських землях. Дослідники звертають увагу на складність та багатогранність реалій, боротьбу протиріч, намагання утвердити діаметрально протилежні погляди та концепції. Однак, вплив європейської культури і поглядів на становлення української освіти мав важливе позитивне значення.

Зі втратою українцями власної державності у вигляді Галицько-Волинського князівства (Руського Королівства), з XIV ст. наступив період, коли наші землі перебували у складі інших державних утворень. Безперечно, позитивним моментом було литовське «оксамитове проникнення», коли значна частина України стала часткою великої і потужної імперії – Великого князівства Литовського. Перебуваючи на той час на дещо нижчому щаблі соціально-політичного розвитку, литовці дали можливість руським землям на умовах широкої автономії вільно розвиватися та зберегти свою ідентичність. Це створило умови для стабільного існування соціумів, а відповідно розвитку освіти та піклування на території руських князівств: Київського, Волинського та Подільського.

З початком Литовського періоду на українських землях були розповсюджені чотири основні системи допомоги та підтримки вбогих:

- 1) церковно-монастирська система;
- 2) світська (приватна) благодійність;
- 3) обцинне опікування бідними на селі;
- 4) державно-муніципальна система допомоги та взаємодопомоги.

Основні напрямки діяльності держави і суспільства у сфері допомоги були ті ж самі, що й у Західній Європі – профілактика бідності та боротьба з проявами соціальної патології.

Законодавство Великого князівства Литовського забезпечувало допомогу особам із особливими потребами. Глухі, німі та сліпі були юридично правоздатні, а отже стали одним з основних об'єктів соціальної допомоги. Їх права з часом постійно розширювались та оформлювались юридично. Якщо ця людина була із заможної родини, за нею мали право наглядати родичі. Бідні божевільні утримувались у закритих закладах. Якщо божевільний тікав і чинив злочин (крадіжку, вбивство), кримінального покарання зазнавав той, хто мав його стерегти. Божевільного, який вилікувався, а потім знову захворів і вчинив убивство, карали на смерть, бо вважалось, що він мав остерігатись повторного захворювання і вжити відповідних заходів. Наприклад, тримати при собі сторожа. Для лікування хворих при православних церквах діяли лікарні, а також практикували «бербери» – перукарі, які були водночас і лікарями. Крім того, для лікування осіб із особливими потребами існували спеціальні лікарі, відповідно до тогочасних досягнень медичної науки (Історія та теоретичні основи..., с. 19).

Важливе значення для розвитку місцевого самоврядування в Україні мало Магдебурзьке

право, що поширилося на українські міста із середини XIV ст. і передбачало надання міській громаді право здійснювати місцеве управління, запровадити модель самоврядування на зразок німецького міста Магдебурга, й в низці документів мало назву Німецького чи Саксонського права.

Його отримання українськими містами означало досягнення високого економічного і соціального розвитку, зрівняння з багатьма німецькими і польськими містами. Прагматизм і універсальність магдебурзького права, з одного боку, та духовна спорідненість українців з європейською культурою, з іншого, об'єктивно зумовили його швидке поширення на українських землях у всіх сферах життя.

Розвиток торгівлі та ремесла сприяв зростанню та наповненню міських бюджетів. Відповідно, з'явилися кошти, які влада направляла на піклування незахищених прошарків городян, таким чином покращуючи загальний соціальний клімат у місті. Як свідчать документи, згідно з положеннями Магдебурзького права, міські магістрати Львова, Кам'янця на Поділлі, Києва стали відігравати значну роль у будівництві та утриманні шпиталів та притулків. Згодом до їх фінансування все активніше приєднувалися професійні об'єднання (цехи) та зростала частка приватних пожертвувань. Все це в сукупності прискорювало процес формування громадянського суспільства та виведення його на якісно новий рівень (Гошко Т. Д., 2002).

Епоха Середньовіччя відзначилася великим релігійним піднесенням. Саме в цей період з'явилося багато теологічних творів, серед яких «Наслідування Христа» Томи Кемпійського займає особливе місце. Цей текст можна сміливо назвати бестселером, адже за кількістю перекладів різними мовами світу він поступається лише Біблії. Трактат «Наслідування Христа» зробив неабиякий вплив на становлення та формування української філософської та педагогічної думки. У XVII ст. Є. Гізель, протестантський богослов, лідер соцініанського руху в Україні, ректор Киселинської школи переклав книгу грецькою мовою, а латинський текст використовували професори Києво-Могилянської академії.

Починаючи з XVI ст. в Україні важливим чинником розвитку педагогічної думки було поширення друкарської справи і, насамперед, видання навчальної літератури. Привертає до себе увагу діяльність Єпіфанія Славинецького, який перекладав навчальну літератури з медицини, мистецтв, створював підручники. Значний інтерес викликає його твір «Громадянство звичаїв дитячих», який за своїм сюжетом нагадує твір Еразма Ротердамського «Хвала глупоті». Його основою були моральні правила, які пропонувалося прищеплювати як дітям з нормальним психофізичним розвитком, так і дітям з різними вадами психіки. Ця праця вважається збірником правил поведінки у школі, вдома, на вулиці, вимог до мови і релігійних культів (Медвідь Л. А., 2003).

Однак, консервативні забобони і стереотипи ще були сильними у Європі. Побутувала думка, що деякі категорії осіб з психофізичними порушеннями становлять загрозу для суспільства, завдають моральних та матеріальних збитків. Щоб запобігти цьому, суспільство має ізолювати таких осіб, зокрема, шляхом створення для них закритих закладів піклування, бажано у віддалених від громади місцевостях, або утримувати у відділеннях психіатричних закладів з суворим режимом, створюючи у такий спосіб безпеку більшості громадян. Ще нормальним вважалося упереджене ставлення з боку суспільства до цих осіб, застосування жорстоких методів виховання, утриманням на ланцюгах та в кайданах.

Подібна практика у XV-XVII ст. існувала й в Україні. Втім, поява вище згаданих теологічних праць спонукала до поширення мережі «богадільних шпиталів», які визнавалися за специфічні форми допомоги юродивим, хворим та калічним та більш гуманного ставлення до їх утриманців.

Як свідчать архівні джерела, ці заклади набули широкого розгалуження на українських землях: *«в селах майже у кожному приході був шпиталь, а у містах – на кожній вулиці, чи у кожній частині міста був свій шпиталь»*. Наприклад, на Наддніпрянщині нараховувалося біля 283 медичних закладів. Вони ставали місцем піклування значної кількості знедолених, не виключаючи людей з різними фізичними вадами (Боднар В. І., & Золотоверх В. В., 2007, с. 33).

При притулках відкривалися дитячі відділення, сирітські будинки, лікарні, в яких знаходили прихисток поодинокі глухі, сліпі, глухонімі діти-сироти. Призначення шпиталів не було чітко визначеним, оскільки до цих установ приймалися калічні, старезні, безумні діти і дорослі, непрацездатні, буйні та інші особи, які з різних причин утримувалися за рахунок суспільства. Саме тому ці заклади виконували функції і богадільень, і дитячих притулків, і лікарень. Проте форми опіки в них були недостатніми, оскільки ці заклади виникали стихійно, без підтримки держави, а їх діяльність обмежувалась лише толерантним ставленням (Бондар В. І., Синьов В. М., & Тищенко В. В., 2012, с. 10).

У 1569 р. на карті Європи з'явилося нове, досить своєрідне державне утворення – федерація, як об'єднання двох сусідніх держав: Королівства Польського і Великого князівства Литовського, Руського і Жемантійського – Річ Посполита, що увійшло в історію як Річ Посполита Обох народів.

Королю Польщі вдалося переманити до себе власників українських земель і майже всі вони перейшли з литовської під його юрисдикцію. Це стало наслідком того, що руська шляхта була найбільше зацікавленою в об'єднанні з Польським королівством, оскільки на землях корони шляхта мала значно більше привілеїв, ніж у Князівстві Литовському. Руські магнати в такому об'єднанні хоч і не були зацікавлені, але після того як пересвідчилися, що їх правам нічого не загрожує, не стали чинити опір, гірше того, – вони не наполягали на державному статусі Русі, як третього суб'єкту федерації. Скориставшись з цього, Польща поширила на Україну свою адміністративно-територіальну систему – поділ на воєводства, й розпочала процес колонізації.

За таких умов важливу роль у піднесенні освітнього рівня й духовної культури наприкінці XVI – на початку XVII ст. відіграла Острозька академія, заснована українським магнатом і київським воєводою князем Костянтином-Василем Острозьким. За характером і змістом навчання її можна вважати першою в Україні школою вищого типу.

Острозька академія мала важливе значення у поширенні освіти серед українського народу, в розвитку педагогічної думки й організації національної школи в Україні, а також здійснила значний вплив на організацію й розгортання навчально-виховної роботи братських шкіл, активізацію діяльності шкіл дяківських, церковних, монастирських, народних мистецтв, ремесел і промислів.

Примусове насадження католицизму на українських землях викликало релігійний і соціальний спротив місцевого населення у формі так званих братств.

У багатьох українських містах ремісники кожного фаху об'єднувалися в громаду, що звалася «цехом» або «братством». Кожне братство врядувало справами своєї громади і мало свою скарбницю, з якої надавали допомогу своїм членам і брали гроші на спільні справи. У наступні століття міщани почали формувати на зразок цехових релігійні православні братства. Вони були специфічним різновидом громад, які брали активну участь у розв'язанні багатьох соціальних проблем своїх членів і тогочасного українського суспільства. Існує думка, що їх діяльність пов'язана з давніми звичаями «братчин», коли зібрані на громадських трапезах кошти йшли на добродійні цілі. Зародившись як релігійно-національні організації православного міщанства, братства виконували переважно просвітницькі й політичні функції. Насамперед протидіяли полонізації та окатоличенню українців.

Найстаріше Львівське братство було створено 1439 р. Згодом вони з'явилися в Острозі, Галичі, Кам'янці-Подільському, Києві, Кременці, Немирові, Луцьку, Вінниці та багатьох інших містах України. Спочатку це були замкнені осередки заможних міщан, а згодом привернули на свій бік українські шляхту, духівництво і простий люд. Важливу роль вони почали відігравати з другої половини XVI ст. Чотири рази на рік відбувалась урочиста церковна служба, після якої братчики влаштовували розкішні обіди для жебраків, калік, хворих і сліпих. Найперший обов'язок кожного братчика – відвідати хворого, зарадити йому, повідомити братство про біду. У цій згуртованості, монолітності, взаємовиручці також мало виховуватись почуття взаємної любові, великої єдності.

Братства приділяли значну увагу і питанням соціальної допомоги та підтримки населення. Кожне братство на власні кошти утримувало «шпиталі», де жили бідні, старезні, немічні братчики, закладали «шпиталі» (притулки) і для міської бідноти. У передмістях Львова місцеве братство відкрило чотири лікарні. Київське братство мало свою школу і «шпиталь для людей вбогих, уломних (скалічених), старих, як духовних і цивільних, так і лицарських». Кам'янецьке Свято-Троїцьке братство володіло значною нерухомістю та грошовими сумами, що сприяло активній діяльності, зокрема утримувало церковний клір, підтримувало церкву у гарному стані, при храмі існувала школа. Значні пожертви надавала родина Грабовецьких та майстри шевського цеху, які повним складом увійшли до цього церковного братства.

З братських кас надавали допомогу зубожілим міщанам, тим, хто не міг сплатити борги, позичали значні суми під заставу цінних речей, утримували бідних, учнів. Брали участь у похованні померлих, оплачували службу Божу за їх душі. Крім членських внесків, до фондів братських надходили кошти й у вигляді прибутків від господарсько-торгової діяльності, добровільних пожертвувань, заповітів, дарунків і вкладів братчиків, а також пожертвування української знаті - нащадків князів, гетьманів. Поширювали свою діяльність й на школи, які відрізнялися від інших своєю демократичністю. У них мали можливість навчатися діти батьків різних майнових станів, у т. ч. сироти. На братські кошти утримувалися й опікувалися бідні діти.

Невдовзі церковні братські школи стали єдиними закладами освіти, що виховували учнів у релігійному та національному дусі. Незабаром свою освітню діяльність починають братські школи, які діяли у Львові, Дрогобичі, Рогатині, Острозі, Галичі, Луцьку, Кам'янці, Вінниці, Києві, Кременці та в інших містах. Статути, що були основою у навчально-виховній діяльності братських шкіл, вимагали від своїх педагогів *«навчати й любити всіх дітей однаково, як синів багатих, так і сиріт убогих і тих, котрі ходять по вулицях, просячи милостиню»* (Менько В., 2021, с. 87–

96).

Ці братства зі своїми добродійними організаціями по опіці над аномальними особами відіграли значну позитивну роль у догляді за розумово відсталими. У школах, були сформовані класи для малоздатних учнів, у які, безсумнівно, потрапляли на навчання і розумово відсталі. Саме система братських шкіл і відповідних класів була передумовою створення спеціальних притулків для біснுவатих і розумово відсталих при монастирях, а надалі і при державних установах. Досягненням братських шкіл було викладання предметів рідною мовою, вивчення античної літератури і філософії, розвиток розумових здібностей учнів, наявність певного вміння розуміння демократії тощо (Кравець В.П., 1994).

Великий вплив на формування освітньої системи братських шкіл мали єзуїтські колегіуми. *«У своїй науці вони схилилися до програм і методів західних шкіл, і це значно підносило їх науковий рівень»*. Єзуїтські школи поширювались з метою посилення католицької віри і сприяли денаціоналізації, нівеляції національних особливостей українців. З іншого боку, вони поживлявали культурно-освітній рух в Україні, давали українській громадськості взірці організації європейської освіти. Братські школи взяли у єзуїтів за зразок чітку систему організації педагогічного процесу та методичне забезпечення. Єзуїтська система освіти суттєво впливала на формування всієї педагогічної науки, починаючи з XVI ст.

Всюди, де поширювався орден єзуїтів, організовували навчальні заклади. Виховання молодого покоління було одним із першочергових завдань. Єзуїти зробили навчання доступним для багатьох категорій населення завдяки його безкоштовності, а також піднесли роль учителя на якісно новий щабель. Єзуїтські колегіуми займались вихованням не тільки монахів, членів ордену, а й давали світську освіту, чим заслужили визнання європейського суспільства. Просвітительська діяльність «Societatis Jesu» залишила помітний слід в історії світової культури (Навольська Г., 2008, с. 283).

Значний внесок у розвиток науки і педагогічної думки на Україні того часу зробив Іов Борецький, який виступав за зміцнення позицій братських шкіл. З його ініціативи при братствах відкриваються школи, друкарні, залучаються до роботи кращі вчителі. І. Борецький сприяв відкриттю братських шкіл у Луцьку, Немирові, Рогатині, дбав про підготовку педагогічних кадрів. До цього завдання залучив гетьмана Петра Сагайдачного, який надав Львівській братській школі 1500 золотих для підготовки «бакалаврів вчених». Цікаві думки висловив Іов Борецький у своїй праці «Про підготовку чад», де описав закономірності історичного розвитку виховання, наголошуючи, що успіхи виховання залежать від природних здібностей людини (Гаврилов О.В., 2009, с. 31–32).

Соціальні функції в українських селах того часу здійснювалися громадою. Цьому сприяли особливості общинної організації сільського життя. Тут продовжували зберігати традиції народного віча часів Русі-України. Традиція колективно вирішувати широке коло питань господарського і суспільного життя з часом набула у селянській громаді дещо іншого вигляду, з багатьма рисами і ознаками міського самоврядування. У XVI–XVII ст. громади, зберігаючи згадану спадкоємність, відігравали роль станової організації селянства, що регулювала усі аспекти її життєдіяльності. При цьому у них органічно поєднувалися кращі традиції середньовічного укладу з демократичною організацією, яка згуртувала селян у боротьбі за свої права, за соціальний захист.

У цій формі самоуправління важливу роль відігравали громадські ради, сходи, суди, діяло звичаєве право, прості процесуальні норми, включаючи обрання і призначення посадових осіб. До їх функцій входив й розгляд соціальних питань. Громада опікувалася і відповідала за всіх своїх членів, особливо за вбогих, жебраків, волоцюг. Згідно зі статутом, вона була зобов'язана утримувати вбогих, а панський двір мав дбати про забезпечення їх певним заробітком, іноді за видачу коштів для придбання найнеобхіднішого (Палилюцько О., & Гуменюк І., 2021, с. 219).

Через складну соціально-економічну ситуацію прості люди з різних причин опинялися на найнижчому соціальному щаблі. Найпоширенішими були втрата землі, худоби через надмірне оподаткування або лихварські махінації, стихійні лиха (неврожай, повені, пожежі), особисті вади (пияцтво, марнотратство, лінощі), трагічні випадки (каліцтво, втрата годувальника тощо). Щоб не потрапити у залежність до лихварів, члени громад створювали позикові каси, де зберігався «на чорний день» недоторканий запас збіжжя.

У будь-якому випадку керівники громади мали організувати притулок убогим (у спеціальному будинку або вільних хатах). Літнім людям, а також збіднілим сім'ям односельців допомагали харчами напередодні свят, особливо Великодня і Різдва. Заборонялося їм ходити на жебри в інші села, оскільки це впливало на репутацію громади. Водночас стимулювалося благодійництво. Наші предки вірили, що за обдаровання бідних, скривджених віддасться на небесах, а в земному житті буде краще вестися в господарстві. Існував звичай, за яким заможні люди дарували бідним, особливо вдовим жінкам, ягня або теля, цінні речі, продукти. Найчастіше це робилося в межах

сусідських і родинних зв'язків.

Невідмовною була громадська допомога погорільцям. З її коштів громада або з власних запасів заможні селяни допомагали потерпілим одягом, харчами, насінням, будівельними матеріалами, влаштували толоку для зведення житла.

Особливу турботу проявляла громада про сиріт і вдів. Таке ставлення впливало з християнської моралі: скривджених долею ніхто не смів ні в чому неволити чи принижувати. Аж до ХХ ст. кожне велике село мало сирітську раду і сирітського суддю, які через опікуна дбали про долю своїх підопічних. У виборі опікуна для сиріт вирішальна роль належала родині, але не менш важливою була й громадська думка. Бралися до уваги не тільки ступінь родинного зв'язку між сиротою та опікуном, а й риси характеру останнього, його вік (не менше, ніж 25 років), особисті якості. Основним критерієм при цьому було його вміння вести господарство, бо від збереження і примноження спадку сиріт залежала їхня подальша доля. Якщо сироти не мали родичів, а серед чужих не знаходилося опікуна, то залишене майно громада оцінювала і продавала. За відсотки від вирученої суми призначали опікуна, який доглядав дітей до повноліття. Кожна громада була зобов'язана мати свій фонд убогих і сиріт. При потребі громада шукала кошти з внутрішніх резервів (продаж власного майна, лісу, штрафи тощо), залучала для допомоги церкву (Історія та теоретичні основи..., 2020, с. 179).

Постійний тиск з боку католицизму зумовив занепад деяких культурних осередків на західній Україні та призвів до створення нових культурно-освітніх центрів у Києві. Важливий внесок у розвиток освіти зробила Київська братська школа, що заохочувала учнів виконувати обов'язки перед Богом, батьками, наставниками, виховання взаємної любові та самоповаги. Значну роль у становленні української освіти відіграла діяльність П. Могили – засновника Київської колегії (Києво-Могилянської академії), котра стала освітнім культурно-просвітницьким центром не лише України, але й Білорусі, Молдови, Сербії, Московії. Серед випускників Києво-Могилянської академії – гетьмани Ю. Хмельниченко, І. Самойлович, П. Орлик, П. Полуботок; філософи – Є. Гізель, Л. Баранович, Г. Сковорода; письменники та вчені – С. Гамалія, В. Рубан та ін. (Мицик Ю., 2015).

Поступово почала відчуватися присутність і вплив польської наукової думки на проблематику соціального піклування. До прикладу, польський лікар і філософ Себастьян Петрицин розвивав наукову концепцію вікової періодизації дітей та її вплив на розвиток дитини. Він був прихильником семирічних періодів, і вважав, що є різні діти, з різними здібностями щодо освоєння вмінь і навичок. Одна дитина у віці семи років буває розвинена і все розуміє, інша – слаборозвинена, ледве усвідомлює цей самий матеріал у 14 років. Дослідник пише, що *«в деяких дітей дотепність швидше з'являється, ніж в сім років, в інших – ледве після семи, а ще в інших – в сім років»*. З огляду на це розрізняють три типи розвитку дітей: швидко розвинені, слаборозвинені, нормальні. Діти, які розвиваються згідно з нормою, – ранній тип. Ті, які розвиваються швидше – швидко розвинені, нарешті, ті, які відстають у розвитку – слаборозвинені. С. Петрицин у старопольській науковій думці детально обґрунтував ідеї вікової періодизації дитинства і молоді, а також звернув увагу на чинники, які гальмували загальний розвиток, в тому числі й вроджені чи набуті дефекти (Квас О., 2009, с. 322–323).

Продовжувалася практика утримання осіб з обмеженими можливостями у монастирях. Вони стали своєрідними базовими установами, які мали необхідні приміщення, матеріальні ресурси та практичний досвід і все більше спеціалізувалися на піклуванні нужденних. Підтримуючи та продовжуючи християнські традиції часів Київської держави та Галицько-Волинського князівства, відбувався процес формування гуманістичних тенденцій у суспільстві, зокрема розгортання світських християнських благодійних закладів.

Саме у цей період починають здійснюватися світські підходи до підтримки та допомоги нужденним. Пізніше в літературі це отримало назву приватної благодійності. Вона виражалася у допомозі голодуючим, а також у заснуванні лікарень для бідних, їх лікуванні. Такого роду діяльність здійснювали державні діячі та духовні особи. Розвиток медицини та медичних знань став поштовхом для її поширення не тільки серед багатіїв та дворянства, а й як доброчинна акція, як ідея християнського служіння ближньому. Імовірно, основний профіль такої благодійності даного періоду пов'язаний з підтримкою жебраків і лікуванням. Проте не менш важливим напрямком її був і викуп полонених. І тут можна говорити не про поодинокі акції окремих доброчинців, а про масове явище.

Із середини XVI ст. на землях Речі Посполитої все більшого значення набуває дворянська благодійність, дружини багатих вельмож займалися утриманням та освітою сиріт та дітей із бідних дворянських родин. Стало звичкою брати на виховання дівчаток із родин збіднілої шляхти. Вони навчалися разом із рідними дітьми танців, етикету; їх забезпечували одягом та харчами, а згодом видавали заміж із немалим посагом (Палилюк О., & Гуменюк І., 2021, с. 217). Втім, говорити

про таку благодійність як масове явище було б помилкою. Ми спостерігаємо обмежене соціальне піклування в рамках нечисленної соціальної групи, метою якого було збереження генофонду та родоводу шляхти.

Висновки / Conclusions. Відповідно до поставленої мети дослідження, отримано підстави стверджувати, що, по-перше, припинення існування українських державних утворень у XIV ст. кардинально не вплинуло на стан соціального піклування в українському суспільстві. Подальший розвиток державних структур управління, поширення магдебурзького права у містах дав можливість органам самоврядування звертати увагу на соціальні проблеми, що безперечно мало велике позитивне значення; по-друге, державно-політичні трансформації в XVI ст. відкрили декілька принципово нових напрямків інклюзії та спричинили різноманітні зрушення у процесах взаємодії та взаємовпливу у трикутнику: освіта, релігія та піклування; по-третє, поява братських шкіл, а згодом і перших вищих навчальних закладів стала потужним імпульсом формування власного українського навчання та педагогічної думки в контексті здобутків, практичного досвіду та впливу європейської освіти. Їх діяльність створила умови для підготовки власних педагогічних і теологічних кадрів в освітній сфері. Незважаючи на спроби примусового окатоличення місцевого населення, гуманістичні ідеї епохи Відродження поступово ставали ключовими у гуманітарній сфері життя тодішнього українського суспільства.

Список використаних джерел і літератури:

- Боднар, В. І., & Золотоверх, В. В.** (2007). *Історія олигофренопедагогіки*. Підруч. Київ: Знання. [in Ukrainian]
- Бондар, В. І., Синьов, В. М., & Тищенко, В. В.** (2012). Тенденції розвитку освіти дітей з психофізичними вадами в Європі та Україні. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер.: Соціально-педагогічна, 19* (1), 10. [in Ukrainian]
- Гаврилов, О. В.** (2009). *Особливі діти в закладі і соціальному середовищі*. Навч. посіб. Кам'янець-Подільський: Аксиома. [in Ukrainian]
- Гошко, Т. Д.** (2002). *Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI – початок XVII ст.)*. Львів: Афіша. [in Ukrainian]
- Історія та теоретичні основи технології соціальної роботи в Україні.* (2020). Навч.-метод. посіб. (Авт.: Палилюк, О. М., Кучеров, Г. Г., Шевчук, О. В., Гуменюк, І. М., & Сторожук, Н. Р.). Тернопіль: Економічна думка. [in Ukrainian]
- Квас, О.** (2009). Особливості трактування категорії дитинства в Стародавні часи. *Вісник Львівського університету. Сер.: педагогіка, 25*, 322–323. [in Ukrainian]
- Кравець, В. П.** (1994). *Історія української школи і педагогіки. Курс лекцій*. Тернопіль. [in Ukrainian]
- Медвідь, Л. А.** (2003). *Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні*. Київ: Вікар. [in Ukrainian]
- Менько, В.** (2021). Церковні братства в громадсько-політичному та етноконфесійному житті XVI–XVII ст. у світлі української історіографії. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер.: Історія, 35*, 87–96. [in Ukrainian]
- Мицик, Ю.** (2015). *Св. Петро Могила*. Харків: Бібколектор. [in Ukrainian]
- Навольська, Г.** (2008). Система освіти ордену Єзуїтів у контексті традицій епохи Просвітництва. *Вісник Львівського університету. Сер.: педагогіка, 23*, 283. [in Ukrainian]
- Палилюк, О., & Гуменюк, І.** (2021). Історичний екскурс: роль держави у сфері соціального захисту та допомоги населенню на українських землях в литовсько-польську добу. *Вектор Поділля, 4*, 217–220. [in Ukrainian]

References:

- Bodnar, V. I., & Zolotoverkh, V. V.** (2007). *Istoriia olihofrenopedahohiky [History of Oligophrenic Pedagogy]*. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian]
- Bondar, V. I., Synov, V. M., & Tyshchenko, V. V.** (2012). Tendentsii rozvytku osvity ditei z psykho fizychnymy vadamy v Yevropi ta Ukraini [Trends in the Development of Education for Children with Psychophysical Disabilities in Europe and Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Ser.: Sotsialno-pedahohichna – Collection of scientific works of Kamianets-Podilskiy National University named after Ivan Ohienko. Ser.: Socio-pedagogical, 19* (1), 10. [in Ukrainian]
- Havrylov, O. V.** (2009). *Osoblyvi dity v zakladi i sotsialnomu seredovyschi [Special Children in the Institution and Social Environment]*. Kamianets-Podilskiy: Aksioma. [in Ukrainian]
- Hoshko, T. D.** (2002). *Narysy z istorii mahdeburzkooho prava v Ukraini (XVI – pochatok XVII st.) [Essays on the History of Magdeburg Law in Ukraine (XVI – Beginning of XVII Centuries)]*. Lviv: Afisha. [in Ukrainian]
- Istoriia ta teoretychni osnovy tekhnolohii sotsialnoi roboty v Ukraini [History and Theoretical Foundations of Social Work Technology in Ukraine]*. (2020). (Ed.: Palyliulko, O. M., Kucherov, H. H., Shevchuk, O. V., Humeniuk, I. M., & Storozhuk, N. R.). Ternopil: Ekonomichna dumka. [in Ukrainian]
- Kvas, O.** (2009). Osoblyvosti traktuvannia katehorii dytynstva v Starodavni chasy [Peculiarities of Interpretation of the Category of Childhood in Ancient Times]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Ser.: pedahohika – Bulletin of Lviv University. Ser.: Pedagogy, 25*, 322–323. [in Ukrainian]

- Kravets, V. P.** (1994). *Istoriia ukrainskoi shkoly i pedahohiky [History of Ukrainian School and Pedagogy]*. Ternopil. [in Ukrainian]
- Medvid, L. A.** (2003). *Istoriia natsionalnoi osvity i pedahohichnoi dumky v Ukraini [History of National Education and Pedagogical Thought in Ukraine]*. Kyiv: Vikar. [in Ukrainian]
- Menko, V.** (2021). Tserkovni bratstva v hromadsko-politychnomu ta etnokonfesiinomu zhytti XVI–XVII st. u svitli ukrainskoi istoriografii [Church Brotherhoods in the Socio-Political and Ethno-Confessional Life of the XVI–XVII Centuries in the Light of Ukrainian Historiography]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Ser.: Istoriia – Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskiy. Ser.: History, 35*, 87–96. [in Ukrainian]
- Mytsyk, Yu.** (2015). *Sv. Petro Mohyla [St. Petro Mohyla]*. Kharkiv: Bibkolektor. [in Ukrainian]
- Navolska, H.** (2008). Systema osvity ordenu Yezuitiv u konteksti tradytsii epokhy Prosvitnytstva [The Education System of the Jesuit Order in the Context of the Traditions of the Enlightenment Era]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Ser.: pedahohika – Bulletin of Lviv University. Ser.: Pedagogy, 23*, 283. [in Ukrainian]
- Palyliulko, O., & Humeniuk, I.** (2021). Istorychnyi ekskurs: rol derzhavy u sferi sotsialnoho zakhystu ta dopomohy naseleenniui na ukrainskykh zemliakh v lytovsko-polsku dobu [Historical Excursion: the Role of the State in the Sphere of Social Protection and Assistance to the Population on Ukrainian Lands in the Lithuanian-Polish Era]. *Vektor Podillia – Vector Podillia, 4*, 217–220. [in Ukrainian]

Дата надходження статті: «20» вересня 2023 р.

Стаття прийнята до друку: «30» жовтня 2023 р.

Скрипник Анатолій – завідувач кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», доктор історичних наук, доцент

Skrypnyk Anatolii – Head of the Department of Inclusive Education, Rehabilitation and Humanities of Educational and Rehabilitation Institute of Higher Education «Kamianets-Podilskyi State Institute», Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

Кучеров Геннадій – доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», кандидат історичних наук

Kucherov Hennadii – Assistant Professor of the Department of Inclusive Education, Rehabilitation and Humanities of Educational and Rehabilitation Institute of Higher Education «Kamianets-Podilskyi State Institute», Candidate of Historical Sciences

Цитуйте цю статтю як:

Скрипник, А., & Кучеров, Г. (2023). Еволюція системи піклування в Україні в контексті розвитку освіти та релігії у XIV–XVII ст. *Педагогічний дискурс, 34*, 33–41. [doi: 10.31475/ped.dvs.2023.34.05](https://doi.org/10.31475/ped.dvs.2023.34.05).

Cite this article as:

Skrypnyk, A., & Kucherov, H. (2023). Evolution of Custody System in Ukraine within the Development of Education and Religion in 14-17th Century. *Pedagogical Discourse 34*, 33–41. [doi: 10.31475/ped.dvs.2023.34.05](https://doi.org/10.31475/ped.dvs.2023.34.05).